

Dan is er ook een hoofdstuk aan het probleem van de huidige tijd gewijd: de vergrijzing. Inzichtelijke grafieken laten de verandering in bevolkingsopbouw zien van 1849 tot 2000. Hierbij wijken vooral de twee recentste, die van 1960 en 2000, af door de relatieve afname van de jonge en toename van de oude bevolking. Voor de auteur volgt uit deze gegevens dat de pensioengerechtigde leeftijd omhoog zou moeten gaan en hij schroomt niet om deze conclusie in dit boekwerk te vermelden.

Demografische trends vragen om verklaringen. Engelen baseert zich hiervoor op secundaire en primaire literatuur van diverse aard. Hij behandelt in hoeverre de beschreven ontwikkelingen typisch zijn voor Nederland. In het algemeen kan worden gezegd dat Nederland achterliep bij andere Europese landen. De auteur draagt als oorzaak aan dat de verzuiling Nederland steviger en langer in zijn greep had dan de omringende Europese landen. Het snelle verdwijnen van de verzuiling in de jaren zestig zorgde er vervolgens voor dat Nederland zijn speciale positie verloor. De auteur tracht bovendien de demografische trends van de laatste twee eeuwen te duiden. Zo vangt hij het nawoord aan met de opmerking dat de rode draad van het boek de geleidelijke vervanging is van het noodlot en de maatschappelijke dwang door eigen keuzes van individuele Nederlanders. Hier zit zeker een kern van waarheid in, maar het is de vraag of de 'keuzes' die een individu tegenwoordig maakt niet evenals vroeger voor een groot deel worden bepaald door maatschappelijk opgelegde conventies. De auteur geeft zelf ook duidelijk aan dat wetgeving over ouderschapsverlof en kinderopvang het individuele gedrag op zijn minst voor een deel determineert.

Graag zou ik hebben gelezen of een vergelijking van Nederland met niet-Europese landen interessante inzichten oplevert. De auteur is de uitgelezen expert om dat te behandelen, aangezien hij met personen uit Taiwan samenwerkt aan een project *Population and Society in Taiwan and the Netherlands*. Echter hij heeft ervoor gekozen slechts een tipje van de sluier op te lichten. Zo wordt ons onder meer meegedeeld dat in China langer borst-

voeding werd gegeven dan in Nederland en dat dit daadwerkelijk van invloed was op de lengte van de intervallen tussen geboorten.

Veel trends die Engelen bespreekt en de factoren die daaraan ten grondslag liggen zijn meer of minder bekend. De meerwaarde van dit boek is dat ze hier bijeen zijn gebracht, dat de recente literatuur is verwerkt en dat de samenhang tussen de factoren en trends zich opdringt. Bovendien zijn de discussies steeds met behulp van tabellen en grafieken kwantitatief onderbouwd, wat de tekst meer aansprekend en de betreffende claims krachtiger maakt. Door de kwantitatieve benadering zijn precieze vergelijkingen tussen verschillende tijdvakken en gebieden mogelijk.

IDA STAMHUIS,
VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM

Enthoven, Victor (ed.), *Een haven te ver. De Britse expeditie naar de Schelde van 1809* (Nijmegen: Vantilt, 2009, 365 blz., ISBN 978 90 6004 034 4).

Het is en blijft een merkwaardige geschiedenis, de Britse expeditie naar de Schelde van eind juli tot eind december 1809. Met een gecombineerde aanval van land- en zeestrijdkrachten op Antwerpen wilde de regering in Londen zoveel mogelijk schade toebrengen aan de invasievloot die keizer Napoleon daar liet bouwen. Ogenscheinlijk begon de operatie veelbelovend. Zo'n 14.000 militairen landden aan de noordkust van Walcheren, trokken op naar het zuiden van het eiland en namen na een bombardement van anderhalve dag Vlissingen in. Eerder had een andere troepenmacht zich al van fort Bath op Zuid-Beveland meester gemaakt. De anticlimax kwam dan ook onverwachts. Ondanks het bezit van beide voor de vaarroute naar Antwerpen strategisch gelegen plaatsen staakten de Britten eind augustus hun offensief en besloten zij zich terug te trekken achter het Sloe om in ieder geval Walcheren als bruggenhoofd te behouden. Ten

slotte moesten zij ook dit doel opgeven als gevolg van de 'Zeeuwse koortsen' die de gevechtskracht in zeer ernstige mate aantastten. Uiteindelijk werd veertig procent van de troepen door deze ziekte geveld. Met Kerstmis 1809 verlieten de laatste Britse militairen Walcheren.

Het feit dat het in 2009 tweehonderd jaar geleden was dat deze gebeurtenissen plaatsvonden, vormde voor de Nederlandse Defensie Academie, het Zeeuws Archief en twee andere Zeeuwse culturele instellingen de aanleiding deze bundel samen te stellen. Dit initiatief valt te prijzen, omdat het grote publiek in Nederland niet bekend is met deze omvangrijke militaire onderneming die niet alleen van Europese betekenis was, maar ook voor Napoleon de directe aanleiding vormde het Koninkrijk Holland – 'cette province anglaise' – gefaseerd bij het Franse Keizerrijk in te lijven.

Een haven te ver bestaat – afgezien van een inleiding van de hand van eindredacteur Victor Enthoven – uit bijdragen van acht auteurs die elk een aspect van de gebeurtenissen van 1809 belichten. Eerst wordt de lezer in de breed opgezette artikelen van Adriaan de Kraker en Peter Blom vertrouwd gemaakt met respectievelijk de bevaarbaarheid en verdedigbaarheid van de Westerschelde en met de bestuurlijke, economische, infrastructurele en militaire inrichting van Walcheren, het belangrijkste strijdtoneel. Daarop volgen drie bijdragen waarin het verloop van de expeditie telkens vanuit een ander oogpunt wordt bekeken. Eindredacteur Enthoven neemt flink de ruimte voor de Britse invalshoek. Tobias van Gent, die in 2001 al *De Engelse invasie van Walcheren van 1809* publiceerde, en Wilfried Uitterhoeve, de biograaf van generaal Kraijenhoff, bezien de strijd vanuit het Franse en het Hollandse kamp, waarbij blijkt dat beide gezichtspunten onmogelijk los van elkaar kunnen worden beschreven.

Het tweede gedeelte van deze bundel bevat vier 'beschouwingen' waarin bijzondere aspecten van de Britse invasie aan een nauwgezet onderzoek worden onderworpen. De gekozen onderwerpen liggen overigens niet voor de hand. Zo zou een

deskundige uiteenzetting over de aard en omvang van de 'Zeeuwse koortsen' die het verloop van de 'Walcheren expedition' op fatale wijze beïnvloedden, hier op zijn plaats zijn geweest. Nu moet de lezer het doen met een schetsmatig paragraafje in de bijdrage van Enthoven, bestaande uit wat relevante citaten uit Britse egodocumenten, aangevuld met enig cijfermateriaal. In dit licht bezien lijkt een artikel over het gebruik van de geavanceerde Congreve-raketten bij de beschieting van Vlissingen van ondergeschikt belang. Daarmee is overigens niets gezegd ten nadele van deze bijdrage van Hugo Landheer en evenmin van diens op grondig archiefonderzoek gebaseerde artikel over hulpverlening en schadevergoeding aan de slachtoffers van het bombardement van Vlissingen. Hetzelfde geldt voor de op het eerste gezicht marginale beschouwing van Veronica Frenks over het aan het bombardement van Vlissingen gewijde panorama van Henri Aston Barker uit 1810. Bij nader inzien blijkt de auteur de voorstudie van deze cilindervormige schildering, in combinatie met aanvullend beeldmateriaal, te gebruiken om op originele en vernuftige wijze te reconstrueren hoe de Zeeuwse havenstad en haar omgeving er tweehonderd jaar geleden uitzagen. Een vierde beschouwing is van Jan van Damme, die nagaat hoe drie 'Nederlandse' nieuwsbladen en een enkel Brits weekblad over de expeditie berichtten. Deze bijdrage is meer beschrijvend dan analytisch van aard en verrast niet.

Uitgever Vantilt heeft *Een haven te ver* fraai uitgegeven. De bundel is rijkelijk voorzien van illustraties, waarvan de meeste in kleur. Hiertoe behoren enkele tientallen historische kaarten van de Zeeuwse eilanden, steden, verdedigings- en havenwerken. Deze zijn eveneens prachtig, maar minder geschikt om het verloop van de krijgsvorrichtingen te kunnen volgen. De samenstellers zouden er daarom beter aan hebben gedaan wanneer zij speciaal voor de bundel een aantal kaarten hadden laten vervaardigen waarop de posities van schepen en legereenheden op belangrijke momenten tijdens de expeditie zouden zijn weergegeven. Een ander *desideratum*, ten slotte, is een index, die,

gezien de inhoudelijke overlapping van de artikelen, node wordt gemist.

A.J.C.M. GABRIËLS,
HUYGENS INSTITUUT VOOR NEDERLANDSE
GESCHIEDENIS

Dijck, Maarten Van, **De wetenschap van de wetgever. De klassieke politieke economie en het Belgische landbouwbeleid, 1830-1884** (ICAG Studies 4; Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2008, 487 blz., ISBN 978 90 5867 673 3).

Dit boek is een feest om te lezen. Het is helder opgebouwd, gebaseerd op intensieve bronnenstudie en geeft ook nog eens blijk van een grote beheersing van de internationale literatuur. Het boek heeft een heldere centrale vraagstelling: wat was de invloed van de klassieke economie op het Belgische economische beleid? De auteur probeert die vraag te beantwoorden door meer in detail in te gaan op de ontwikkeling van de klassieke economie (Smith, Ricardo, Say) in België en de ontwikkeling van het Belgische landbouwbeleid. Duidelijk geeft hij aan aan wie hij opvattingen ontleent, met welke voorgangers hij instemt, en op welke terreinen hij een afwijkende opvatting heeft. Het boek heeft wel een wat ouderwetse uitstraling doordat een groot gedeelte van de pagina wordt ingenomen door de uitgebreide noten.

Van Dijcks studie kent drie delen. In deel 1 dat uit twee hoofdstukken bestaat, schetst hij het economische denken in de achttiende en negentiende eeuw, eerst internationaal, vervolgens in België. In deel 2 en 3 neemt hij twee belangrijke elementen van de klassieke economie onder de loep: het *laissez faire* gedrag en het vrijhandelsbeleid. Deel 2 bestaat uit drie hoofdstukken: allereerst gaat hij in hoofdstuk drie in op de rol van de staat in het economische leven. Vervolgens stelt hij in hoofdstuk vier het interventionistische landbouwbeleid aan de orde zoals dat voor de jaren vijftig van de negentiende

eeuw gestalte kreeg, om in hoofdstuk vijf zijn aandacht te verplaatsen naar de jaren vijftig en zestig waarin de 'goedkope staat' de overhand krijgt. In deel 3 zijn er wederom drie hoofdstukken: hoofdstuk zes dat het pleidooi voor vrijhandel behandelt; hoofdstuk zeven dat de landbouwpolitiek uit de eerste helft van de negentiende eeuw duidt als een voortzetting van de morele economie. In hoofdstuk 8 tenslotte laat hij zien hoe in België de protectionisten het in de jaren vijftig en zestig verliezen van de voorstanders van vrijhandel. In het daaropvolgende Besluit vat hij zijn bevindingen samen.

Onbetwiste hoogtepunten van het boek zijn voor mij de hoofdstukken vier, vijf en zeven waarin hij het Belgische landbouwbeleid in de periode 1830-1884 neerzet. In deze hoofdstukken krijgen we een fraaie analyse te zien van het verschil tussen theorie en praktijk. Ook zien we hoe moeilijk de praktijk in één begrip te vangen is. Tenslotte geeft hij in deze hoofdstukken een overtuigende schets van het Belgisch landbouwbeleid in wording. In hoofdstuk vier laat Van Dijck zien hoe het Belgische landbouwbeleid steeds interventionistischer wordt: teelten worden gestimuleerd, evenals de verbetering van paarden- en runderenrassen. De verkeersinfrastructuur wordt verbeterd. Landbouwonderwijs wordt opgebouwd. Het grondkrediet wordt aangepakt. Er worden maatregelen genomen voor de grondverbetering en betere drainage. Al deze maatregelen vinden natuurlijk plaats tegen de achtergrond van de agrarische crisis van de jaren veertig. Er is geen principiële tegenstelling tussen liberalen en katholieken op dit punt. In de jaren zestig van de negentiende eeuw trekt de regering mede onder druk van bezuinigingen zich sterker terug uit het landbouwbeleid. Van Dijck spreekt over het 'idee van een goedkope staat', wat hedentendage doet denken aan een 'lean state'. Er zit geen politieke tegenstelling achter. Zowel katholieken als liberalen bevinden zich onder de voorstanders. Vanaf de jaren zeventig wordt een meer actief landbouwbeleid weer belangrijker. Vanaf de jaren tachtig eigenen de katholieken zich de landbouwbelangen sterk toe.